

PETAR PAVAO VERGERIJE STARIJI – *STUDIA LIBERALIA* I ODGOJ SLOBODNOGA ČOVJEKA

Ivana Zagorac

Filozofski fakultet, Zagreb
ivana.zagorac@zg.t-com.hr

Primljeno, 31. prosinca 2008.

Uza sve teškoće pozicioniranja humanizma unutar povijesnog okvira, neslaganja oko definiranja njegove naravi, izvora i temeljnih motiva, kao i odnosa spram tradicija mišljenja, uputnim se čini usmjeriti humanistima samima i kroz njihove radove pokušati detektirati onaj novum humanističkog svjetonazora. U tome smislu ovaj će se rad temeljiti na djelu jednog humanista »prve generacije« i pisca utjecajnog pedagoškog traktata.

Petar Pavao Vergerije stariji (1370.–1444.), književnik, crkvenopolitički pisac i dužnosnik, na samome početku 15. stoljeća piše raspravu De ingenuis moribus ac liberalibus studiis koju bilježimo kao svojevrsnu prekretnicu u filozofskome shvaćanju odgoja. Humanistički program kakav nudi Vergerije, u mudrosti vidi rezultat studija cjelovitog znanja i ostvarenje slobode. Dijalog s tradicionalnim vrijednostima osnova je razumijevanja vlastitoga vremena i njegovih vrijednosti, te zahtijeva slobodan studij kao jedini dostojan slobodna čovjeka. Odgovor pritom treba služiti svakidašnjici, a misao biti potkrijepljena i dopunjena djelom. Iako cijenjen kao prvi humanistički pedagoški traktat, konfrontiran s misaonim naslijeđem srednjovjekovlja, Vergerijevo djelo i samo nastaje na tragu tradicije; pristupajući mudrima i sam postaje učeniji. Utoliko će i ovaj rad nastojati smjestiti Vergerijevo djelo u kontekst vremena njegova nastanka, kao i naznačiti utjecaj koji je imalo na promoviranje humanističkog svjetonazora.

Ključne riječi: Petar Pavao Vergerije stariji, humanizam, odgoj, studia liberalia

Oznake poput »mračno doba« ili »renesansa« kojima se obilježavaju cijela razdoblja europske povijesti, svoje opravdanje mogu pronaći u želji za povijesnim razgraničenjima, no sadržajno obuhvaćaju samo

dio karakteristika razdoblja koje imenuju. Što više saznajemo o vremenu nakon propasti Rimskog Carstva, manje se čini mračnim; svaki novi uvid u »ponovno rođenje« u 14. i 15. stoljeću, osvještava misao o živoj povezanosti s neposrednim naslijeđem upravo »mračnog doba«. Humanizam ističe, kako motiv obnove, utemeljen u grčkim i latinskim spisima kao vrelima sve spoznaje novoga doba, tako i kontinuitet misli posredovan kroz cijeli srednji vijek.

Humanizam, kako se najčešće navodi, svoje korijene ima u 14. stoljeću i razvija se iz srednjovjekovne retoričke tradicije kao odgovor na skolastički odnos prema obrazovanju, ali i čovjeku. Jasna razlika između kulturno »mračnog« srednjeg vijeka i prosvijetljene, »moderne« renesanse, sve se više gubila kako su se u ostavštini srednjega vijeka pronalazili kulturni elementi karakteristični za kasnije razdoblje, odnosno dugovječnost nekih karakteristika srednjega vijeka do duboko u renesansu.¹ Danas tako možemo cijeniti živu i originalnu umjetničku produkciju datiranu u vrijeme srednjega vijeka, postojanje kompleksnih onovremenih političkih i društvenih institucija, kao i važnih doprinosa srednjega vijeka filozofiji, teologiji, pa i znanosti. Poimanje renesanse kao oslobođenja duha nakon drastičnog prekida s njezinom neposrednom prošlošću, danas je u najmanju ruku pretjerano.

U srednjemu vijeku nailazimo na neuobičajenu intelektualnu živost, potaknutu, kako političkim previranjima, tako i trima »inovacijama« (Kenny, 2004). Prva od njih je svakako osnivanje sveučilišta od kojih ona u Bologni i Salernu postoje već u 11., odnosno 12. stoljeću, dok se u 13. stoljeću osnivaju i sveučilišta izvan Italije – u Parizu (1215.) i Oxfordu (1216.). To je i vrijeme rastućeg interesa za Aristotela, što također utječe na smjerove intelektualnih aktivnosti. Tomu treba pridodati i važne utjecaje koje su na svjetonazor izvršili novi, prosjački redovi unutar Katoličke crkve. Talijanski gradovi-države u većoj ili manjoj mjeri ostvaruju svoju autonomiju te humanizam nastaje kao produkt urbanog društva. Pismenost je u gradovima sjeverne i središnje

¹ Tako se i pojam »renesanse 12. stoljeća« smjestio u povijesne preglede (vidjeti: Charles Homer Haskins, 1927; Robert L. Benson, Giles Constable, Carol Dana Lanham (eds.), 1991). I dok je Haskins u 12. stoljeću uočio elemente koje je smatrao direktnom pretečom razdoblja renesanse, neki autori otišli su i korak dalje datirajući početak same renesanse ne u Italiju u 14. stoljeće, već u Francusku u 12. stoljeću. Usp.: Charles Garfield Nauert, 2006, 3. Isti se autor oštro suprotstavlja Burckhadtovoj karakterizaciji srednjeg vijeka, odnosno renesanse, naglašavajući da je razvijena kultura renesanse proistekla iz razvijene kulture srednjega vijeka, uvijek u sebi zadržavajući elemente prethodnog razdoblja.

Italije na zavidnoj razini. Godine 1288. Bonvasin de la Riva navodi da u Milanu djeluje 70 učitelja čitanja i pisanja, a Giovanni Villani potkraj 1330-ih navodi da 8–10 tisuća dječaka i djevojčica u Firenci zna čitati (Black, 2004, 18). U 13. stoljeću pronalazimo i prva djelovanja intelektualne elite na tragu humanističkih ideja. Najčešće pravници i pisari s dobrim poznavanjem latinskog, uz često citiranje klasičnih i kršćanskih autora, razvili su i širi interes za jezik, literaturu, kulturu i običaje antike. U Padovi tako u drugoj polovini 13. stoljeća djeluju Lovato Lovati (1240–1309) i Albertino Mussati (1261–1325), a u Firenci Brunetto Latini (1220?–1294) i Dante Alighieri (1265–1321). I Petrarca (1304–1374) se, uza svoj nedvojbeni doprinos ocrtavanju humanističke misli i utjecaju na široki krug nastavljača, i sam oslanja na prethodne generacije koje su njegovale interes i pozitivno mišljenje prema antici. U tome smislu, i početke humanizma u Italiji nalazimo u Padovi prije negoli u Firenci.²

Kulturnu produkciju Italije u razdoblju između 13. i 16. stoljeća oblikovala je pasionirana potraga za rukopisima antičkih autora i njihovo izučavanje. Jacob Burckhardt definira humanizam u prvome redu kao pokret usmjeren reprodukciji antike. Snažna težnja za otkrivanjem starih spisa,³ naglasak na izučavanje povijesti, analizu tekstova i književnu imitaciju antičkih uzora, postavili su okvire za definiranje humanizma kao imitativne epizode antike. Unatoč šarmantnim, ali i dobro dokumentiranim Burckhardovim argumentima, takvo jednostrano određenje humanizma ne pronalazi dostatno opravdanje. Humanisti su, naime, iako bezrezervno implementirajući naslijeđe antike u svoj svjetonazor, više bili zainteresirani za aktualizaciju povijesti kroz njezinu vještu transpoziciju u suvremenost, negoli za preciznu rekonstrukciju. Tekstovi, artefakti i razni zapisi iz staroga Rima, doba slavne povijesti, sadržavali su poruke važne za razvojne procese novih talijanskih gra-

² Ronald G. Witt tako ističe da je, prema njegovu shvaćanju, Lovati Lovati, a ne Petrarca, istinski utemeljitelj humanizma. Usp.: Ronald G. Witt, 2003.

³ Pasionirana potraga za starim rukopisima i velika želja za dobro opremljenom bibliotekom iz mnogih je učenjaka i sakupljača 14. i 15. stoljeća izvukla i zadnju forintu. Pritom su veliku pomoć nudili utjecajni pape i ostali crkveni dužnosnici, ali i imućni učenjaci. I samo prepisivanje knjiga pritom nije bilo tek nužnost, nego i umjetnički poduhvat sam po sebi. Oprema prepisanih knjiga za ugledne sakupljače dičila se minijaturama, ornamentima i drugim ukrasima tekstu, pisana na pergamentu i pomno ukoričena u skupocjeni uvez. Razumljiv je pritom otpor Gutenbergovom izumu, kako onih praktičara kojima je prepisivanje bilo izvor zarade, tako još i više onom sakupljača. I Burckhard, primjerice, navodi podatak da bi se Frederigo od Urbine stidio posjedovati tiskanu knjigu. Usp.: Burckhard, 1997, 182.

dova-država. No književna, umjetnička i filozofska djela iz povijesti pojavila su se u vremenu znatno drukčijem od onog u kojem su nastala i utoliko zahtijevala ustrajno izučavanje.

Humanistički pedagoški traktati

Konceptualne teškoće određivanja vremenskih okvira i geografske raširenosti jednoga takvog novog zanosa, kao i naknadne povijesne definicije i ocrtavanja, moguće je premostiti usmjeravanjem na same humaniste i njihove radove. Iako i ovdje teško možemo tražiti ujednačenost misli i područja interesa, senzibilitet koji humanizam nosi ipak predstavlja jasni razlikovni element. Temeljen na razmatranju fenomena tradicije kao oblikovnog faktora, uz pridruženo ustrajanje na eruditskoj kulturi, humanizam je, upravo kroz specifični senzibilitet njegovan u učenim krugovima, u konačnici mnogo više od povratničke epizode antike.

Naslijede antike, prerađeno kroz radove suvremenih autora u formama *bonae litterae* ili *litterae humaniores* predstavlja materijalnu osnovu humanizma. Sam termin dugujemo latinskom *humanitatis*, izrazu preuzetom od Cicerona,⁴ a koji je odgovarajuće mogao navijestiti kulturne vrijednosti formirane kao rezultat *studia humanitatis*. »Humanist« tako postaje prihvaćeni naziv za učenjaka koji pokazuje interes za izučavanjem radova starih autora Grčke i Rima, dok se naziv »humanizam« kao oznaka specifičnog koncepta javlja tek početkom 19. stoljeća.

Interes humanista širokog je raspona – od arheoloških istraživanja prošlosti, do usredotočenih filoloških analiza starih rukopisa. I iako se produkcija humanista može doimati velikom, čini se da se više radi o proširivanju onoga već davno poznatoga nego o razvoju novih ideja. U tome smislu, renesansa nije početak kulturnoga razvoja zapadnog društva, nego je prije važan zaokret u smjeru daljeg razvoja već postojeće,

⁴ Cicerona su humanisti smatrali važnim i vodili su se njegovom uporabom pojma *humanitatis*. U *Pro Archaia* Ciceron govori o *studia humanitatis ac litterarum*, a njegova upotreba termina *humanitatis* upućuje na skup znanja koje dječak treba steći kako bi razvio sve svoje potencijale koje ima kao ljudsko biće. U tom smislu i *studia humanitatis* na Ciceronovu tragu upućivala bi na zahtjev za širokim obrazovanjem pojedinca sa strogim naglaskom na govorničke vještine, ali i na razvoj društvenih vrijednosti primjerenih za vladajuću elitu. Iako Ciceron nije bio često čitan u srednjovjekovlju, njegov rad i terminologija dobro su poznati nekolicini utjecajnih učenjaka 14. stoljeća, a Petrarca ga je isticao kao svoga najdražeg autora. Usp.: Nicholas Mann, 2004, 1–19. Također i: Charles Garfield Nauert, 2006.

kulturno razvijene, civilizacije.⁵ Utemeljen u onome što bismo danas nazvali znanstvenim istraživanjem, humanizam je brzo pronašao svoje modele u sustavu obrazovanja, uz snažno prožimanje s cjelokupnom post-srednjovjekovnom kulturom: od teologije, filozofije, politike i prava, do medicine, matematike i umjetnosti (Mann, 2004, 2). Utoliko i humanistički studij obuhvaća poznavanje svih disciplina, razvijanje vještina i konačni razvoj cjelovitog čovjeka. Samo je obrazovan čovjek sretan jer posjeduje znanje o dobrom djelovanju kao temelju vrline, a u sklopu ideje jedinstvenog reda prirode koji slijedi jedinstvo znanja, svjetovnog i božanskog (Schiffler, 1992, 21). Ideal svestranog, obrazovanog pojedinca postaje središnji interes onovremenim autorima, rezultirajući dotad nezabilježenom količinom radova ujedinjenih oko teme odgoja u najširem smislu, navodeći na zaključak da bi upravo takvo interesno usmjerenje bilo i jedna od osnovnih karakteristika humanizma. Sadržajno se radovi orijentiraju prema definiranju kurikulumskih osobitosti u praćenju *studia liberalia* i, uz rijetke iznimke, iskazuju duboku odanost stvaralaštvu stare Grčke i Rima uz ustrajno izučavanje povijesti.

Na humanistički entuzijazam utjecali su rado čitani spisi prve generacije humanista, kao i mnoštvo novih prijevoda, kako novootkrivenih, tako i već poznatih antičkih djela. Ustrajni istraživači i prevoditelji starih spisa i tada su, kao i mnogih stoljeća prije, dali doprinos filozofskoj i kulturnoj misli gotovo jednak onomu njihovih suvremenih originalnih autora. Guarino prevodi pseudo-Plutarhov spis o odgoju djece, Leonardo Bruni i Francesco Barbara pišu o poučavanju djevojaka, a Kvintilijanov *Institutio Oratoria* ponovno postaje predmetom znatnog interesa (Woodward, 1965). Među utjecajna ranija humanistička djela pridodajemo i *Lucula noctus* i četvrti dio spisa *Regola del governo di cura familiare* Bl. Giovannija Dominicija, zatim Leona Battista Albertija i njegov spis *I libri della famiglia*, kao i rad Battista Guarina *De ordine docendi ac studendi*. Škola koju je osnovao i vodio Vittorino da Feltre zanimljiv je oblik posve praktičnog humanističkog djelovanja te i danas slovi kao jedan od najuspješnijih odgojnih »eksperimenata« u cijeloj povijesti odgojnih institucija (McCarthy, 1976, 18–20). I Vergerijevo djelo *De ingenius moribus* svakako spada u krug utjecajnih rasprava, što pokazuje do danas očuvanih tristotinjak rukopisa i 40 tiskanih iz-

⁵ Haskins ističe da su autori stare Grčke i Rima bili dobro poznati i proučavani već u kasnom srednjem vijeku. Haskins, 1927.

danja (Kallendorf, 2002, ix). Tijekom 15. stoljeća humanistički nazori već su prihvaćeni i u sjevernoj Europi, a na području današnje Hrvatske bilježimo i snažna djelovanja ovdašnjih humanista.⁶ Praktičnim radom istaknutih humanista s učenicima i studentima na sveučilištima, postupno se povećavao broj starih autora koji su pronalazili svoje mjesto u novim kurikulumima. Ponovno je na cijeni učenje grčkog s osnovnom nakanom uočavanja različitosti između antičkih misli i onih baštinjenih iz skolastike. Uz obrazovanje u književnosti, povijesti i moralnoj filozofiji, važno mjesto zauzima i ustrajno usavršavanje u govorništvu. Govoriti između četiri zida više nije bilo prihvatljivo. Znanje koje je um prikupio moralo se razmjenjivati i, kao u antičkim raspravama, izložiti različitosti mišljenja. Rječitost kojom su rimski prvaci nekoć uređivali život i blagostanje države je stoga morala biti oživljena. Humanističke odgojne vrijednosti sasvim su jasne: moralna dimenzija odgoja osnova je pripreme za vodeće pozicije u svakodnevnom životu. Upućivanjem na snažne primjere iz antike odgajamo kreposnu osobu, ona se odgaja u mudrosti i za mudrost, zahvaćajući u sama ishodišta plemenitih nauka kroz izučavanje povijesti, a pritom je ujedno sposobna komunicirati s vrlinom i mudrošću (Kallendorf, 2002).

Negdje na križanju oživljavanja nekršćanskih uzora antike, duhovnog naslijeđa srednjovjekovlja i jačanja individualiteta novog, *praktičnog* čovjeka, rađa se senzibilitet humanista, obilježen slavljenjem starih vrijednosti u novome ruhu. Iako je humanizam 14. i 15. stoljeća ostao podudaran s osnovnim kršćanskim pogledima, živo je ustrajao na izlučivanju srednjovjekovnoga crkvenog kolorita iz neposredno naslijeđenog svjetonazora. Humanizam ističe ovozemaljski život kao kontrast dotad prevladavajućoj pripremi za nebeski život. S druge strane, prihvaćanjem etičkih postavki stare Grčke i Rima, pa i kršćanske etike, suprotstavlja se krajnjem naturalizmu. Humanizam naglašava čovjeka kao političkog, etičkog, estetičkog i, ponajviše, slobodnog. Koristeći se rječnikom antike, novi se učitelji usmjeravaju slobodnim studijima i odgoju slobodnoga čovjeka.

⁶ Jedan od važnijih humanista koji se dovodi u vezu s djelovanjem Petra Pavla Vergerija na dvoru u Budimpešti je svakako Križevčanin Ivan Vitez od Sredne koji je u vrijeme vladavine Matijaša Korvina okupio cijeli niz humanista. Među njima je najvažniji Janus Panonius, poslije poznat kao Ivan Česmički. Tako je Vergerije, iako rodom Kopranin, a obrazovan u Padovi, Firenci i Bologni, tijekom svoga djelovanja u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu na, doduše visokoj, no ipak samo činovničkoj dužnosti, dao direktan poticaj razvoju humanističke misli naših prostora.

Studia humanitatis

Traktati o odgoju i učenju posebno su privlačili pozornost humanista i predstavljali tematiku kojom su se rado bavili. Sadržajno se takvi traktati usmjeravaju na *studia humanitatis*, prije nego na uže usmjerena izučavanja filozofije ili teologije. I rasprava Petra Pavla Vergerija starijeg vjerojatno je prvi rad koji jasno zrcali vrijednosti društva koje je smatrao nužnim posredovati djetetu putem odgoja. Uspjeh i čitanost njegove rasprave upućuju na to da je Vergerije dobro procijenio svoju publiku. Potpuni građanin kakvog je ocrtao u spisu *De ingenius moribus* svoje uzore traži u dobro obrazovanom građaninu Rima kakvog su nastojali obrazovati Ciceron i Kvintilijan.

Humanističko obrazovanje nakanilo je ojačati mlade pripadnike vladajućih kuća za kvalitetno obnašanje vodećih pozicija. Postojeća univerzitetska naobrazba omogućavala je usavršavanje u pravu, medicini ili teologiji, dok je svakodnevni društveni i politički život pripadnika bogatih obitelji u talijanskim gradovima zahtijevao šire obrazovanje s posebnim naglaskom na vještom izražavanju i donošenju odgovornih odluka. U tome smislu i obrazovanje se usmjerava na razvoj vještina za donošenje moralnih odluka u svakodnevnom životu.

U svome najneposrednijem obliku, predavanju na sveučilištima, *studia humanitatis* mnogo preuzima od srednjovjekovnog modela, no uvodi i važne promjene. Počinje se predavati o anatomiji i botanici, moralna filozofija postaje zasebnom disciplinom, a teologija, tek u naznakama u prijašnjem razdoblju, postaje važnim područjem istraživanja okupljajući mahom zaređene ugledne predavače. Počinje se poučavati i u metafizici, a pravo se razmatra s mnogobrojnih aspekata i u sklopu novih specijalizacija. Pod utjecajem humanista izučavaju se gramatika i retorika, a učenjaci iz drugih područja prate filološke i lingvističke rasprave, usvajajući novi pogled koji tekstove antike promatra kao prave izvore znanja, a srednjovjekovni nauk kao nesretnu zapreku (Grendler, 2002, 197). *Studia humanitatis* tako obuhvaća skupinu akademskih predmeta koje su humanisti smatrali važnima, u prvome redu gramatiku, retoriku, poeziju, povijest i moralnu filozofiju, ne pokušavajući uključiti svih sedam slobodnih vještina promoviranih u antici, a nisu niti obuhvaćali poučavanje prava, medicine ili teologije. Teško je, dakle, pronaći čvrstih osnova za definiranje neke specifične humanističke filozofije koja bi svoje uporišne točke pronašla u opoziciji spram skolastike (Kristeller, 1980). Humanistički su se nazori znatno razliko-

vali od onih skolastičkih, no oni bi se preciznije mogli svrstati pod rasprave odgojne i kurikulumske tematike s različitim pozicija, nego pod sraz dvaju filozofskih nazora.⁷ Prihvatimo li određenje humanizma ne kao zasebne ideologije, nego kao specifični odgojni program, znatne razlike u uvjerenjima i interesima, kao i političkim i religijskim stavovima među humanistima samim, postaju dio istoga mozaika, prije nego nepodudarni dijelovi unutar novog svjetonazora.⁸

Najpoznatiji humanisti nevoljko su se odlučivali na rad na sveučilištima.⁹ Poučavanje gramatike, retorike i djela velikih autora slabo se plaćalo, a nije donosilo ni ugled. Mnogo bolje su se potencijali mogli realizirati službovanjem na javnim funkcijama koje su, osim ugleda, donosile i mogućnost utjecaja. Imati na svome dvoru humanista, kao posjednika širokoga znanja, za kneževe i pape bilo je više od uloga za ugled među suvremenima. Uz učitelja djece i skupljača materijala za kućnu biblioteku, humanist je bio i od višestruke koristi pri pripremi svečanih govora i pisanju važne korespondencije,¹⁰ a mnogi su sudjelovali i u osjetljivim poslovima upravljanja gradom. No, još je nešto što je mnoge humaniste odvrćalo od rada na sveučilištima. Naime, duboka

⁷ Kristeller tako zaključuje: »Talijanski humanisti u cjelini nisu bili niti dobri niti loši filozofi, nego nisu bili filozofi uopće.« (Prema: Nauert, 2006, 9). Kristeller navodi i da su humanisti, iako sami nisu oblikovali nove ideje u filozofiji i znanosti, upravo stvorili odgovarajuće temelje za nove ideje apstrahiranjem od srednjovjekovne tradicije i radom na povećanju dostupnosti tekstova iz vremena antike. Usp.: Kristeller, 1980.

⁸ Werner L. Gundersheimer karakterizira humanizam Italije kao avangardni pokret koji se u svojem otklonu od metoda i stavova njegovanih kroz srednjovjekovlje suočio i s mnogim kritikama i osporavanjima. Usp.: Werner L. Gundersheimer (ed.), 1993, 10–11.

⁹ Tako ne nalazimo podataka da je Leonardo Bruni ikad predavao na sveučilištu, dok se, primjerice, Guarini da Verona tek dosta kasno u životu (1442.) angažirao kao sveučilišni predavač. Slavni Petrarca i Boccaccio bježali su od te uloge »kao od kuge« (Grendler, 2002, 205–206). Petar Pavao Vergerije stariji predavao je logiku u Bologni (1388–1389), a moguće i u Padovi (1391–1397) i to u uobičajenom modelu nezavršenog studenta koji predaje svojim kolegama.

¹⁰ Burckhard navodi mnoštvo podataka o laicima-humanistima koji su pozivani da drže govore u svečanim prilikama, a nerijetko i s crkvenih propovjedaonica (Burchardt, 1997, 204–211). Humanisti obnavljaju i jednu zanimljivu literarnu formu – *oratio funebris*. Simoniti kao važan poticaj novoj praksi humanističkih nadgrobnih govora navodi Petrarčin govor posvećen nadbiskupu Giovanniu Viscontiju 1354. godine, čiju su formu preuzele nadolazeće generacije humanista pretvarajući nadgrobnje govore u literarna djela. I Petar Pavao Vergerije zabilježio je opširan opis pogrebnih svečanosti posvećenih Francescu di Carrari 1393. među kojima navodi tri govora, od kojih je onaj Francesca Zabarelle sačuvan. I Vergerije je tom prilikom napisao govor »Oratio in funerele Francisci Senioris de Carraria« za koji, međutim, nije posve jasno je li bio uključen u pogrebne svečanosti ili ga je Vergerio napisao jednostavno kao literarni rad. Usp.: Simoniti, 1979, 15–37.

uvjerenja u snagu *studia humanitatis* pretpostavljala su odgoj od najranijeg djetinjstva. Razmišljanja temeljena na stajalištu da je »dječak otac muškarca« (Grendler, 2002, 205–206) svoju pravu ciljanu populaciju nisu mogla pronaći na sveučilištima. Jednako tako, humanistička težnja odgoju slobodnog pojedinca u kontrastu je s praktičnim usmjerenjem prema tehničkom, usko profesionalnom obrazovanju kao još uvijek prevladavajućoj orijentaciji ondašnjih sveučilišta. Tomu treba pridodati i jedan, posve ljudski element: kako su veliki humanisti često živjeli pod patronatom utjecajnih uglednika, u mnogima se reflektirala pripadajuća arogancija. Svisoka promatrajući obične ljude, koji ne poznaju radove Cicerona i govore pučkim jezikom, učeni su humanisti ideju javnog obrazovanja po svemu sudeći smatrali prilično nezanimljivom.¹¹ I Burckhardt u optužbama na račun humanista zbog njihove »zlobne oholosti i sramotne razuzdanosti« te bezvjerstva u doba začetaka protureformacije, vidi uzroke pada humanista u 16. stoljeću.¹²

Petar Pavao Vergerije stariji

Među prvima koji su trasirali putove humanističkog svjetonazora javlja se Petar Pavao Vergerije (1370.–1444.) koji će kasnijom pojavom svoga, također utjecajnoga imenjaka, dobiti oznaku »stariji«.¹³ Na Vergerijev život snažno su utjecala politička zbivanja vezana uz Padovu koja je u političkim prekrojavanjima postala slabom državom smještenom između dviju snažnih – Milana i Venecije. Od 1405. godine gubi

¹¹ Utoliko je iznimna pojava uglednih učenjaka koji su se, uz djecu iz vladalačkih kuća i bogatih obitelji, uhvatili raditi i sa siromašnim, talentiranim učenicima često ih okupljajući u vlastitoj kući ne samo na nauk, već i na stan i hranu. Jedan od njih je svakako Guarino iz Verone (1374–1460), pomalo zasjenjen velikom slavom i ugledom drugog učitelja – Vittorina da Feltre (1373–1446).

¹² »Tri elementa razjašnjavaju i možda umanjuju njihovu krivnju, a to su: prekomjerna blistava razmaženost kad im je išlo dobro; nesigurnost njihove egzistencije, tako da se sjaj i bijeda brzo izmjenjivahu već prema mušičavosti gospodara i zlobi protivnika i napokon utjecaj staroga vijeka koji ih je zavodio. Taj je utjecaj pomutio njihov moral, a da im nije dao svoj, dok je u religioznim pitanjima djelovao na njih pretežito svojom skeptičnom i negativnom stranom, jer nije moglo biti govora o preuzimanju nekog pozitivnog vjerovanja u bogove. Upravo zato što su stari svijet shvaćali dogmatski, tj. kao uzor za cjelokupno mišljenje i djelovanje, morali su tu i stradati.« Burchhardt, 1997, 234–235.

¹³ Petar Pavao Vergerije mlađi (1497/8–1565), »prvi humanistički pedagog koji je razvio veliku i široku reformističku, diplomatsku i književno-filozofsku djelatnost« (Schiffler, 2004, 171), toliko je zasjenio svoga starijeg imenjaka da se često spominje bez pobliže oznake »mlađi«.

i zadnje tragove svoje nezavisnosti i postaje provincijski grad u sklopu Venecije. Takva situacija utjecala je i na Vergerijev dalji život i rad, dovodeći do prekida njegova studija i humanističkog rada kojemu je postavio čvrste temelje. Sljedećih deset godina pronašao je utočište u papirskoj kuriji baveći se sasvim drugim pitanjima od onih kojima je prošlih godina bio toliko naklonjen. »Jedan od najvećih umova te pionirske generacije ranog *Quattrocenta* bio je izgubljen za humanizam.« (Baron, 1993, 130) Oko 1417. priključuje se caru Sigismundu, odlazi u Budimpeštu i ondje ostaje do svoje smrti 1444. godine. Nakon što je napustio Italiju, nije se više vraćao pisanju humanističkih spisa te je, tijekom dugih desetljeća izbjivanja iz Italije, ondje potpuno i zaboravljen.

Traktat *De ingenius moribus ac liberalibus*, napisan na samome početku 15. stoljeća,¹⁴ vjerojatno je prvi spis koji se dosljedno i isključivo posvećuje, za kasniju renesansu uobičajenoj, temi *slobodnih studija* i njihovoj realizaciji u praktičnom životu. Rasprava je odmjerena u praktičnim zahtjevima, a napisana u uzvišenom, ali šarmantnom stilu karakterističnom za razdoblje. U pokušaju pronalaska metode za implementaciju znanja iz prošlosti u sustavnu humanističku naobrazbu, Vergerije ovim spisom izražava vjeru u mogućnost oživljavanja starih nauka koji su doživjeli zapuštenost, zastoj i zaborav.

»Slobodnim umijećima nazivamo ona koja su dostojna slobodna čovjeka: zacijelo ona kojima se krepost i mudrost uvježbavaju ili traže, te kojima se duh i tijelo pripravlja za sve najbolje.« (Vergerije, 1997, 10)

Među prvim i najvažnijim sadržajima *studia liberalia* svakako se nalazi proučavanje književnosti i starih spisa. Moralna filozofija i retorika dolaze odmah nakon: s pomoću filozofije tražimo istinu, a retorika nas uči uvjerenosti izražavanja. Povijest donosi svjetlo iskustva. Poezija, glazba, logika, aritmetika i geometrija pridodaju se osnovnim sadržajima kao i, ako je potrebno, izučavanje u profesijama prava ili medicine. Vergerije predlaže i metode svladavanja ponuđenih sadržaja: upozorava na opasnosti prebrzog prelaženja s jednog na drugi predmet izučavanja, ističe da treba izbjegavati ambiciozne, pretjerane zahvate u sadržaje učenja, kao i previsoka očekivanja. Jedino sistematičnost i

¹⁴ Različiti su podaci o točnoj godini iz koje datira navedeni spis. Ono što je sigurno jest da je napisan u razdoblju između 1402. i 1404. godine, a prvi put tiskan u Veneciji 1472. John Sandys, međutim, navodi da je djelo napisano 1392. godine. To je ujedno i jedini podatak o godini nastanka Vergerijeva spisa koji smo pronašli izvan uobičajenih datiranja. Isti izvor navodi i da je Vergerije umro 1445. godine, dakle godinu kasnije nego što navodi većina ostalih izvora. Usp: Sandys, 2005.

strpljivo izučavanje pojedinih sadržaja mogu voditi uspjehu. Pritom je nužno prilagoditi zahtjeve i pristupe svakom pojedinom učeniku – sposobnosti pojedinaca se razlikuju i to treba poštovati. Ako je pretpostavka dobrih prirodnih sposobnosti zadovoljena, onda je potrebno slijediti tri metode: na kraju dana poduzeti sistematično prisjećanje svega što se kroz dan napravilo ili učinilo, raspravljati svaki sadržaj s drugima, te poučavati mlađe o onome već naučenom. Predlažu se i druge konkretne mjere: odrediti stalno vrijeme za izučavanja, raditi željno i ustrajno i ne dopustiti prekidanja i odvrćanja u radu.

Studia liberalia od interesa su svim ljudima, no posebno su važni pripadnicima vladajuće elite. Iz samoga spisa iščitavamo dva osnovna motiva: obraćanje izravnim adresatima (Ubertinu, sinu vladara Francesca Novella), ali, s druge strane, i svim intelektualnim sljednicima Rimljana i slobodoumnim Talijanima o temi oblikovanja obrazovnog sustava koji bi bio osjetljiv za naslijeđene starine. Za budućeg vladara Vergerije izdvaja dvije osnovne kategorije: književni nauk i vojno umijeće koji su međusobno srodni i »usavršavaju kreposti i pripremaju slave« (Vergerije, 1997, 12). Vojnička i književna umijeća su, kaže Vergerije, »najslobodnija umijeća, najglavnija, zato što najviše dolikuju prvacima« (Vergerije, 1997, 23). A jednom budućem prvaku, nasljedniku vladarske kuće, svakako su neizbježna. Sve dok je vladar odgojen kao slobodan, i sam će republikom vladati kao slobodnom. On je sam slobodan jer je odgojen u mudrosti i djeluje u suglasju s razumom, što mu je omogućeno kroz *studia liberalia*. On je moralna i slobodna osoba: slobodan od utjecaja libida, iracionalnosti i zle sreće (*mala Fortuna*). Njegove vrline dolaze do izražaja i u vladanju republikom čiji su građani sretni i žive u miru i slobodi. Slika slobodnog čovjeka-sretnog podanika prije je ideal nego zapreka za *studia liberalia*. I dok Bruni piše povijest Firence, Vergerija ne zanima povijest Padove, nego povijest vladajuće kuće Carrara.¹⁵ Taj spis prožima divljenje prema nemilosrdnoj politici moći kojom je obitelj Carrara nametnula svoju vladavinu. A divljenje prema snažnom političkom režimu utkano je i u Vergerijevo humanističko tretiranje odgoja.

No, s druge strane, i to treba istaknuti, Vergerije ne zanemaruje i odgoj dječaka uopće, odnosno piše o tome »kako dolikuje obrazovati čestite mladiće i čega se treba paziti« (Vergerije, 1997, 4). Pritom ocrtava i osnovnu strategiju humanista u ostvarenju zadaće prepoznavanja

¹⁵ Radi se o spisu *Historia Principum Carrarensium* napisanom 1395/6.

vrijednosti i spajanja s izvorima starina u tvorbi vlastite kulture, pri čemu ključnu ulogu ima njegovanje darova prirode i njihovo usavršavanje »pravilnim naukom dobrih umijeća«. Dakle, upraviti svoj studij onomu čemu smo po prirodi skloni (Vergerije, 1997, 5). Pojedine nadarenosti valja prepoznati kao različite i na tu različitost odgovoriti, jer – neki su dječaci meki, drugima vlada crna žuč, trećima očevi, a četvrtima pretjerani imutak.

Pravu humanističku naobrazbu prima tek onaj koji se ne zatvara, nego koji slijedi put od starine, u kojoj živi u društvu mnogih glasova, pa do samostalnosti koja nastupa u uporabi spoznaja u životnim okolnostima. Jer, »sva su znanja povezana, samo su ljudi različito nadareni«. Stoga treba »duh oblikovati prema kreposti dok je nježan i lako prima bilo koji utisak« (Vergerije, 1997, 4), a već u temeljnoj naobrazbi dječaka misao treba biti upravljena na budućnost. I tako Vergerije proširuje Sokratov naputak mladićima da se motre u zrcalu i upućuje savjet da dječaci motre živo zrcalo predaka, odnosno njihovo umno naslijeđe sadržano u knjigama. No, na samome kraju svoga spisa, Vergerije, gotovo usputno, izriče i napomenu: prvi korak prema znanju je moć sumnje. Moć pamćenja tako je usmjerena prema prošlosti, u kojoj pronalazi svoje izvore, ali i prema budućnosti u stalnom nadzoru i promicanju misli i izgovorenih riječi. Utoliko i ciceronovski ideal savršenog govornika isključuje mimoilaženje onoga što nismo razumjeli, kao i olako ispravljanje krivudanja koja neiskusni duh ne može shvatiti. Sumnjati tako prije treba u svoje razumijevanje i u svoje misli i testirati ih pred drugima.

Literatura

- Baron, Hans (1993), *The Crisis of the Early Italian Renaissance: Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*, Princeton University Press.
- Benson, Robert L.; Constable, Giles; Lanham, Carol Dana (eds.) (1991), *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, University of Toronto Press.
- Black, Robert (2004), »Education and the Emergence of a Literate Society«, u: John M. Najemy (ed.), *Italy in the Age of the Renaissance: 1300–1550*, Oxford University Press.
- Burckhardt, Jacob (1997), *Kultura renesanse u Italiji*, Zagreb: Prosvjeta.
- Dumbović, Ivan (2007), *Korijeni obrazovanja su gorki, a plodovi slatki. Odabrane istaknute ličnosti, misli, poruke o odgoju, obrazovanju, znanju* (skripta), Lekenik: VVIDIK, str. 146–148.

- Good, Harry G. i Teller James D. (1960), *A History of Western Education* (Third edition), London: The Macmillan Company, Collier-Macmillan Limited.
- Grendler, Paul F. (2002), *The Universities of the Italian Renaissance*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Gundersheimer, Werner L. (ed.) (1993), *The Italian Renaissance*, University of Toronto Press.
- Haskins, Charles Homer (1927), *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge, Harvard University Press.
- Kallendorf, Craig W. (ed.) (2002), *Humanist Educational Treatises*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts.
- Kenny, Anthony (2004), *A New History of Western Philosophy*, Oxford University Press.
- Kristeller, Oskar (1980), *Renaissance Thought and the Arts: Collected Essays*, Princeton University Press.
- Mann, Nicholas (2004), »The origins of humanism«, u: Jill Kraye (ed.), *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*, Cambridge University Press.
- McCarthy, Joseph M. (1976), *Humanistic Emphases in the Educational Thought of Vincent of Beauvais*, Brill Archive.
- Nauert, Charles Garfield (2006), *Humanism and the Culture of Renaissance Europe*, Cambridge University Press.
- Sandys, John (2005), *Harvard Lectures on the Revival of Learning*, Kessinger Publishing.
- Schiffler, Ljerka (1992), *Humanizam bez granica. Hrvatska filozofija u europskom obzoru*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Schiffler, Ljerka (2004), *Vetera et nova*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Simoniti, Primož (1979), *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, Ljubljana: Slovenska matica.
- Vergerije stariji, Petar Pavao (1997), *De ingenius moribus ac liberalibus studii, Knjižica Petra Pavla Vergerija Justinopolitanskog Ubertinu iz Cartue*, Prijevod Š. Selak, u: Ivan Čehok (priredio), *Filozofija odgoja. Izbor tekstova hrvatskih pisaca*, Zagreb: Školska knjiga, str. 3–23.
- Witt, Ronald G. (2003), *In the Footsteps of the Ancients: The Origins of Humanism from Lovato to Bruni*, BRILL.
- Woodward, William Harison (1965), *Studies in Education During the Age of the Renaissance, 1400–1600.*, New York: Russel and Russel.
- Woodward, William Harison (1966), *Vittorino da Feltre and Other Humanist Educators*, Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.

PETER PAUL VERGERIO, SR. – *STUDIA LIBERALIA*
AND EDUCATION OF A FREE MAN

Ivana Zagorac

Against all difficulties of positioning humanism in frames of history, disagreements about defining its nature, sources and grounding motives, and also its relation to philosophical tradition, it seems recommendable to rely on humanists themselves and by studying their works try to detect the novum of humanistic way of perceiving the world. With that aim, this paper will be based on work of a “first generation” humanist and a writer of influential pedagogical treatise.

Peter Paul Vergerio, Sr. (1370–1444), a writer, religiously political author and a dignitary, at very beginning of the 15th century writes the treatise De ingenius moribus ac liberalibus studiis which we note as a kind of a milestone in philosophical understanding of education. Humanistic programme, offered by Vergerio, treats wisdom as an outcome of study in comprehensive knowledge and as achievement of freedom. A dialogue with traditional values is basic for understanding proper time and its system of values, and it calls for a free study as the only one that is worthy of a free man. Education should then be in service of every day life, and the idea should be verified and completed by an action. Although appreciated as the first humanistic pedagogical treatise, being confronted to intellectual inheritance of the Middle-Ages, Vergerio’s work itself originates from tradition; admitting to the wise, he himself becomes wiser. For that reason this paper will tend to place Vergerio’s work in context of time when it was created, and to note the influence it had on promoting humanistic way of perceiving the world.

Key words: *Petrus Paulus Vergerius senior, humanism, education, studia liberalia*